

هویت‌سازی اجتماعی از راه باد زُدایی گشتاری

علی بلوکباشی *

چکیده

در جامعه‌های ایرانی و اسلامی برخی از بادهای را همچون روح و جن می‌پندارند و باور دارند که این بادهای با وارد شدن به تن آدمیزادگان، آن‌ها را تسخیر می‌کنند و به فرمان خود درمی‌آورند. این بادهای یا جن- بادهای را به دو دسته، بادهای زیانکار و بادهای بی‌زیان تقسیم می‌کنند. وقتی یک دیو- باد یا جن- باد کسی را می‌زند، یعنی به درونش می‌رود و تسخیر و هواپس‌اش می‌کند، برای رام کردن و تسخیر دیو- باد و یا بیرون کردن دیو یا جن از تن شخص بادزده یا جن‌زده (شخص مُسَخَّر باد) جادو پزشکان مخصوص تسخیر ارواح از دو روش درمانی پایا و گشتاری استفاده می‌کنند. در روش درمانی پایا، شخص بیمار کاملاً بهبود می‌یابد و با وضعیت دورهٔ پیش از بادزدگی به گروه اجتماعی خود در جامعه باز می‌گردد. در روش درمانی گشتاری، دیو- باد یا جن- باد از درون شخص بادزده بیرون نمی‌رود و بر او همچون مرکبی سوار می‌شود و با استحالهٔ شخصیت مرکب خود، هویت اجتماعی تازه‌ای از او می‌سازد. از آن پس شخص آمیخته با جن- باد به کیش بادانگاری و گروه اجتماعی بادزدگان یا اهل هوا می‌پیوندد و زندگی نوینی را با اعضای گروه آغاز می‌کند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

کلید واژگان: اهل هوا، باد زار، باد مشایخ، تسخیر باد، جادو پزشکان، جن- باد، روح- باد، روح‌پنداری، شیوهٔ درمانی پایا، شیوهٔ درمانی گشتاری، هویت‌سازی اجتماعی.

* عضو شورای عالی علمی دایره‌المعارف بزرگ اسلامی و مدیر گروه مردم‌شناسی دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
a-bulookbashi@cgie.org.ir

مقدمه

روح‌پنداری^۱، یا پنداشت به روح-باد یا جن-باد و عمل جن‌زدگی^۲، از زمان‌های بسیار دور و از دوره جان‌انگاری^۳ یا جان‌پنداری (تصور روح و جان برای پدیده‌های طبیعی و نباتات و جامدات و آن‌ها را مانند انسان صاحب روح‌انگاشتن) در جامعه‌های اولیه و ابتدایی وجود داشته و هنوز هم در میان بسیاری از اقوام کنونی سرزمین‌های آسیایی، آفریقایی، اروپایی، و مردم سرخپوست امریکا بازمانده است. مثلاً بابلی‌ها جهان را آکنده از ارواحی می‌پنداشتند که در سنگ‌ها، درخت‌ها، کوه‌ها، بیابان‌ها، رودخانه‌ها، اقیانوس‌ها، هوا، آسمان، ستارگان، خورشید و ماه می‌زیستند. آن‌ها معتقد بودند که ارواح بر زندگی مردان و زنان سلطه دارند و ارواح نیک برای انسان‌ها خوشبختی و ارواح شریر و پلید بدبختی می‌آورند. ارواح شریر در پی شرزایی هستند و ارواح بیماری‌زا در کمین مردم می‌نشینند تا با دستان ستمگر پنهان خود آن‌ها را به چنگ آورند (Mackenzie (a): 60). هندوها نیز اضطراب‌ها و تشنج‌های انسان را ناشی از ارواح می‌انگاشتند و می‌گفتند کسی که غش یا حمله می‌کند، دیوی در کالبدش رفته و موجب اختلال و تشنج اندام او شده است (idem (b): 85). مسلمانان مورو، در مجمع‌الجزایر فیلیپین، جهان را در تسخیر ارواح می‌انگاشتند و ناخوشی‌ها، به‌خصوص ناراحتی‌های روانی را از ارواح خبیث می‌دانستند و با آداب و اعمالی خاص آن‌ها را از تن بیمار بسیرون می‌کردند (توکلی، ۱۳۶۱: ۲۳۰-۲۳۱).

ثنویت در تفکر ایرانی

یکی از ویژگی‌های شیوه تفکر ایرانی باور به ثنویت و تقسیم‌بندی دوگانه جهان و هرآنچه در آن هست، به دو نمود نور و ظلمت، نیک و بد یا خیر و شر است. براساس این اندیشه، ایرانیان از دیرباز به دونوع ویو و vayu یا وای (باد) با شخصیتی واحد، لیکن با سیما و خصایلی متفاوت از یکدیگر، باورداشتند. بادی را ایزد سودرسان و باد دیگر را دیوی زیانکار می‌انگاشتند. دیو-باد هراس‌انگیز، بی‌رحم و آسیب‌رسان بود و با تباهی و مرگ هم‌ذات و همراه بود و کسی را از او گریز نبود. ایزد-باد آرام و نیک و بی‌زیان بود و گاهی مردم را در زندگی یاری می‌داد. با ظهور اسلام، این پنداشت‌های ابتدایی و اولیه با برخی از اعتقادات دینی-اسلامی درآمیخت و پنداشت به ثنویتِ بادها را در اندیشه و ذهن مردم مسلمان نیز پدید آورد.

در فرهنگ اسلامی، باد را مشابه جن و همچون او موجودی هوایی می‌انگاشتند و به دو گروه اجبارواشرار، یا مؤمن و کافر طبقه‌بندی می‌کردند. مجلسی (رسولی، بی‌تا: ۳۶۲/۴) باد را

¹spiritualism
²possession
³animism

کنایه از جن گرفته و آن را «باد-جن» می‌نامد و بیماری ریح‌الصَّیْبَان یا بساد کودکان را در اثر باد-جن می‌داند (برای اطلاع از ام صبیان، نک: بلوکباشی، ۱۳۸۰: ۲۲۰-۲۲۷).

مردم جنوب و جنوب شرقی ایران، به ویژه مردم بندر و جزایر خلیج فارس نیز ارواح و اجنه را به صورت باد می‌پندارند و معتقدند که باد یا جن-باد در درون جسم آدمیزادگان می‌رود و آنان را تسخیر و گرفتار و به اصطلاح «باد زده» و «هوایی» می‌کند و به صورت قَرَس و مَرگَب خود درمی‌آورد. کسانی را که یک یا چندبار به تسخیر بادهای جنادویی و مرموز بیماری‌زا درآمده و از گزند آن‌ها رسته و آزاد شده‌اند، اصطلاحاً «اهل هوا» می‌نامند. اهل هوا در تمام طول عمر مَرگَب یا قَرَس بادهای رام شده در درون خود، و میانجی و وسیله ارتباطی آن‌ها هستند (قس: میانجی روح در میان مردم ابتدایی تیکسویسا در پلی‌نزی، Firth 1967: 297-298). مادام که اهل هوا این بادها را فرمان می‌برند و خواسته‌ها و نیازهای‌شان را برآورده می‌کنند، از گزند و آزار آن‌ها در امان‌اند.

انواع بادها و نظام تسخیر باد

این ارواح یا جن-بادها و نظام تسخیر روح یا جن‌زدگی در فرهنگ جامعه‌های مسلمان جهان با نام‌های گوناگون «بوری»^۴ در نیجریه، طرابلس و در میان اقوام هوسا^۵ زبان غرب افریقا، «آموک»^۶ در مالایا (Lewis 1975: 58, Cherulli 1987: 1217)، فیلیپین و افریقا (ساعدی، ۱۳۵۵: ۳۷)، «سار» در سودان، «زار» در حبشه (اتیوپی) و زار و «زیران» (صورت جمع زار) در عمان (Lewis ibid: 79; Cherulli ibid) و باد و جن-باد در ایران شناخته شده و مشهور است. در ایران و جهان اسلام بادها را به چند نوع و دسته و از لحاظ جنسیت به نرینه و مادینه طبقه‌بندی می‌کنند و برای هر یک ویژگی‌ها و اعمالی برمی‌شمارند. مهم‌ترین و مشهورترین این بادها، زار یا سار است. زار واژه‌ای است که از زبان آمهری^۷ به فرهنگ و زبان عربی و دیگر فرهنگ‌ها وارد شده است.

مفاهیم و عقاید مربوط به باد زار، ظاهراً از جامعه حبشه (اتیوپی) به جامعه‌های اسلامی سراسر جهان وارد شده و به تدریج با عقاید مشابه دیگری در باره ارواح و جن-بادها درآمیخته و میان مردم جامعه‌های مصر، حجاز، سودان، عمان، ایران و جوامع دیگر پراکنده گردیده است (همان‌جاها). اهل هوا می‌گویند بیشتر بادها، از جمله بادهای زار، از سواحل افریقای سیاه، هند و شمار کمی از بادها از عربستان و جزایر دیگر به ایران آمده‌اند (ساعدی، ۱۳۵۵: ۴۶).

^۴Būri / Bori

^۵Hausa

^۶Amok

^۷Amharic language

«کت میری»^۸ و «هونگو»^۹ همراه سیاهان افریقایی به ایران و نواحی بلوچستان آمده‌اند. ارواح بومی مانند بلو^{۱۰} از ساکنان نواحی بندر چابهار و دشتیاری و «شرحه»^{۱۱}، باد بومی عرب در شیخ‌نشین‌های خلیج فارس و بحرین و عربستان بوده‌اند و از دیرباز با مردم آن می‌زیسته‌اند (ریاحی، ۱۳۵۶: ۲، ۱۷-۱۸، ۲۰-۲۲). مردم، بنابر شناخت و تجربه خود، درهر گروه، چند تا چندین باد با نام‌های خاص می‌شناسند. مثلاً، بلوچ‌ها با ۱۵ نوع باد زار، ۱۲ نوع باد، ۵ نوع جن، ۲۲ نوع باد مشایخ و ۲ نوع دیو سپید و سیاه آشنا هستند. ساحل‌نشینان خلیج فارس بیش از ۷۲ نوع باد زار می‌شناسند که ساعدی در کتاب *اهل هوا* ۱۳ نوع آن را همراه یک باد نوبان، ۱۱ نوع باد مشایخ و گروه‌هایی از جن‌های جورواجور نام برده است. برخی از بادهای مثل زار، *مُتوری* (بلوچ: *مُتاری*)، نوبان، لیوا، شیخ *شنگر* و شیخ *آدروس* در میان مردم بلوچستان و سواحل دریای جنوب شناخته شده و مشترک‌اند.

پیوند روح- بادهای با گروه‌های اجتماعی

دربرخی از جامعه‌های مسلمان جهان، از جمله ایران، میان روح- بادهای و گروه‌بندی‌های اجتماعی درون جامعه پیوند و همبستگی وجود دارد. مثلاً، جامعه‌های افریقایی که بربنیاد گروه‌های دودمانی سازمان یافته‌اند، هرگروه از بادهای را متناسب به یکی از دودمان‌ها و یا وابسته به آن می‌دانند. (Crapanzano 1986: 15). در میان مردم ساحل‌نشین جنوب ایران، باد- جن‌ها بیشتر در میان قشرها و لایه‌های پایین و فقیر جامعه عمل می‌کنند و برخی از بادهای، مانند بادهای موسوم به مشایخ با گروه‌های اجتماعی معینی پیوند معنوی و روحانی دارند.

اهل هوا بادهای مشایخ را از دسته ارواح شیوخ و پیران عابد و زاهدی می‌دانند که میان قوم و مردم خود منزلت و اعتبار قدسیانه داشته‌اند و در زمان حیات نیز متوسلان و حاجتمندان را برآورده می‌کردند. امروزه، در آبادی‌های سواحل و جزایر خلیج فارس و بلوچستان مزارها و قدمگاه‌هایی اختصاص به این مشایخ دارند که زیارتگاه مریدان و دردمنان و بیماران گرفتار باد، یا بادزدگان‌اند (ریاحی، ۱۳۵۶: ۲۷؛ ساعدی، ۱۳۵۵: ۸۰). هریک از بادهای مشایخ با یکی از گروه‌های اجتماعی جامعه سروکار دارد و آن‌ها را می‌گیرد و بیمار می‌کند. اعضای هرگروه آن باد را روح‌نیای معنوی مشترک خود می‌پندارند. مثلاً، باد شیخ *آدروس* به گروه برگزیدگان و بزرگان اجتماعی و باباها، باد شیخ *فیری* (شیخ فرج) به جمع مردم فقیر و معمولی و شیخ‌البحار یا شیخ‌البحر به گروه غواصان، جاشوان و ملاحان تعلق داشتند. هریک از این گروه‌ها پرچم یا پرچم‌های ویژه‌ای داشت که شکل و رنگ و نشانه‌های مخصوص آن‌ها نماد و شناسه‌ای از روح شیخ گروه بود. پیروان هر یک از مشایخ به هنگام

⁸ katmīri

⁹ Hongo

¹⁰ Bellu

¹¹ Šarhe

رفتن به قدمگاه شیخ خود برای باد زدایی از باد زدگان، پرچم یا پرچم‌های مخصوص شیخ گروه را با خود حمل می‌کردند. مثلاً پرچم شیخ فوری، یک پرچم چهار گوشه سرخ رنگ بود که میان پرده پرچم را با نقش ماه و ستاره و حاشیه اطراف آن را با نوار سفید آذین کرده بودند. (برای اطلاع از بادهای مشایخ، نک: ریاحی، ۱۳۵۶: ۲۸-۴۴؛ ساعدی، ۱۳۵۵: ۸۰-۹۰).

روح- بادهای یا جن- بادهای طالب کالبد آدم‌های پریشان و خسته جان هستند و بیشتر در فضاهای آکنده از وحشت و اضطراب و در عرصه‌های فقر و بیکاری عمل می‌کنند. جن- بادهای غالباً از سواحل آفریقایی و جنگل‌ها می‌آیند و بیشتر به سراخ سیاهان و مردان و زنان فقیر و بی‌چیز می‌روند (ساعدی، ۱۳۵۵: ۳۰، ۴۷) و در میان لایه‌های فرودست جامعه که از شأن و منزلت اجتماعی نازلی برخوردارند، زندگی می‌کنند. از این رو، مناطق فقیرنشین شسهرها و آبادی‌های ساحلی و جزایر دریای جنوب ایران بیش از مکان‌های دیگر در معرض حمله این بادهای مرموز هستند.

در بیشتر سرزمین‌های اسلامی نیز، روح- بادهای (انواع بادهای زار و بوری) در میان قشرهای طبقات پایین اجتماعی عمل می‌کنند. مثلاً، در سودان پدیده جن‌زدگی و تسخیر جن اکثراً در میان گروه‌های حاشیه‌نشین شهرها، مانند مسلمانان غیرسودانی و بازماندگان بردگان رواج دارد. سابقاً، گروهی از زنان طبقه بالای جامعه امهر^{۱۲}، یکی از ایالات حبشه، به کیش جن‌زدگی وابسته بودند، لیکن از نخستین دهه‌های قرن بیستم زنان از این کیش بیرون رفتند و گروه بزرگی از مردان طبقات محروم جامعه غیر مسیحی جایگزین آن‌ها شدند. (Lewis 1975 : 101).

علائم حلول و تسخیر

حلول جن- باد در شخص و پیوستنش با او، رابطه‌ای را میان آن دو پدید می‌آورد که به رابطه ظرف و مظروف می‌ماند. در هر فرهنگی، در تبیین این پیوستگی، و چگونگی رابطه روح با میزبانش عبارات استعاری، مانند «سوار میزبان شدن»، «در میزبان حلول کردن»، «مهمان او شدن» و «با او ازدواج کردن» به کار می‌برند که بعضاً بر رابطه‌ای پویا و ناپایدار و نامعین دلالت می‌کنند. (Crapanzano 1986 : 14).

علائم حلول باد در شخص بنا بر نوع بادی که بیمار را تسخیر کرده است، فرق می‌کند و معمولاً با رفتارهایی نابهنجار و رعشه و لرزه همراه است. از دیدگاه روانشناسی، برخی از علائم بادزدگی نشانه‌ای از جنون یا طبیعت هیستری‌یایی^{۱۳} (جنون‌آمیز) پنداشته شده است. لیکن بنا بر نظر کراپانزانو، که بر مجموعه‌ای تحقیقات دقیق استوار است، این علائم احتمالاً از

¹² Amhara

¹³ hysterical nature

اختلال‌ها و واکنش‌های روانی فرد بادزده در برابر فشارها و تنش‌های ناشی از وضعیت اجتماعی او در جامعه ناشی می‌شود. (Ibid : 16).

احضار و تسخیر روح

احضار و تسخیر روح یا باد^{۱۴} و بیرون کردن آن از تن و یا نرم و رام کردن آن در تن مسخر روح، کار گروهی عزایم‌خوان یا جادو پز شک مرد و زن از گروه بادزدگان خیره، یا به اصطلاح اهل هوا، «بابا» و «ماما» هایی است که بارها خود گرفتار بادهای گوناگون شده و از چنگشان رهایی یافته و آن‌ها را تسخیر و رام و فرمانبر خود کرده‌اند.

جادو- پز شکان یا بابا و ماماها مانند شمن‌ها در کیش شمنی^{۱۵} کارشان میانجیگری روح^{۱۶} و برقرار کردن ارتباط میان ارواح و انسان‌ها، کنترل و تسخیر ارواح است (Firth 1969: 296). جادو پز شکان در مراسم ویژه‌ای با جمعی از مردان و زنان بادزده با کوبیدن طبل و دهل و نواختن ساز و خواندن اشعار و اورادی خاص و تکرار برخی کلمات مخصوص و بازی و رقص تنی چند از بادزدگان، روح را احضار و تسخیر می‌کنند و به فرمان درمی‌آورند.

باباها و ماماها همه سیاه آفریقایی و یا دو رگه هستند، و بیشترشان از سواحل آفریقا به ایران مهاجرت کرده‌اند (ساعدی، ۱۳۵۵: ۶۰). کار احضار و تسخیر روح، یا جن‌زدایی در سرزمین‌های مصر، سودان و حجاز اکثراً با زنان بوده که آن‌ها را «شیخه»^{۱۷} و «عارف السکه»^{۱۸} می‌نامیدند (Cherulli ibid). الیس مرتن^{۱۹} در نقل روایتی از یک درمانگر زن حبشی او را با لقب «ماما» خطاب می‌کند (Crapanzano 1986 : 16). ظاهراً اصطلاح «ماما» برای جادو- پز شکان زن نیز در حبشه کاربرد داشته است.

هویت‌سازی اجتماعی

در همه فرهنگ‌ها عقاید مربوط به طبیعت و اسباب بروز بادزدگی (حالت بیمارگونه ناشی از تسخیر باد) و راه‌های چاره‌جویی و درمان بادزدگی یک نظام اجتماعی و فرهنگی مجرد پیوسته و وابسته به یکدیگر را پدید آورده است. بدیهی است، جایی که چنین پنداشت‌هایی درباره شناخت علت روان- رنجوری وجود دارد، شیوه درمان بیماری نیز بر پایه همان پنداشت‌ها سامان و سازمان می‌یابد. از این رو، هدف در این گونه فرهنگ‌ها دفع اسباب و علل بیماری‌ها،

¹⁴ exorcism

¹⁵ shamanism

¹⁶ spirit mediumship

¹⁷ Sheikha

¹⁸ Ārifā al - sikka

¹⁹ Alice Morton

یا برطرف کردن شرایطی است که بیمار تصور رنج و آزار از سوسوی آن‌ها را دارد. (نک: Kief 1974 : 203).

شیوه جن- بادزدایی در میان جامعه‌های معتقد به این نوع جن- بادها عموماً به دو روش پایا^{۲۰} و گشتاری^{۲۱} انجام می‌گیرد. در درمان به روش پایا، شخص مُسخر جن- باد، بیماری‌اش بهبود می‌یابد و به حالت عادی و مطلوب پیشین و گروه اجتماعی خود در جامعه باز می‌گردد. در صورتی که در درمان به شیوه گشتاری، دگرگونی ژرفی در شخصیت و حالات بیمار رخ می‌دهد و هویت او به کلی تغییر می‌کند. بیمار در هویت جدید با روح یا باد تسخیرکننده‌اش پیوند می‌خورد و به گروهی می‌پیوندد که هویت اجتماعی ویژه و کیشی خاص در جامعه دارند. شخص استحاله یافته در گروه اجتماعی تازه‌ای که همه اعضای آن از درمان‌یافتگان از طریق بادزدایی گشتاری هستند، برای حضور در مجالس تسخیر باد و یا احضار و تسخیر باد مشروعیت می‌یابد و به عنوان عضوی از اعضای گروه بادزدایان که همچون انجمن برادری یا اخوت عمل می‌کنند، احساس قدرت می‌کند. (Crapanzano 1986 : 16-17).

در انجمن اخوت بوری یا زار در افریقای شمالی و غربی، برخی از اعضا و سرسپردگان کیش، همچون جادو پزشکان یا بابا ماما‌های درمان‌گر اهل هوای ایران، از قدرت عمل ویژه‌ای برخوردار می‌شوند و در درمان برخی بیماری‌ها، مانند سترونی زنان نقش مهمی در جامعه ایفا می‌کنند. از این روست که مثلاً زنی که پیوسته بچه‌هایش را از دست می‌دهد، یا زنی که نازاست و بچه‌ای نمی‌آورد از استادان تسخیرکننده ارواح بوری و زار درخواست کمک می‌کند. درمان‌گر در عملیاتی مخصوص نشانی روی پای زن می‌گذارد و او را تبرک می‌کند. اگر زن بچه بیاورد، این بچه به گروه وابسته به کیش تعلق دارد و پیوسته به مراسم قربانی و آئین‌های دوره‌ای کیش سخاوتمندانه کمک می‌کند.

همچنین در آئین‌های تسخیر روح، بردگان پیشین به هنگام رقص‌های آیینی شلاق‌های نمادینی با خود دارند (قس: خیزران‌های بابا و ماما‌های اهل هوا در ایران) که آن‌ها را قادر می‌سازد که خود را نه همچون برده، بلکه به صورت ارباب بردگان احساس بکنند و بشناسانند. (Lewis 1975 : 4-102).

اهل هوای ایران، همه از گروه جن- بادزدگان گشتاری یا استحاله یافته هستند که پس از اجرای مراسم جن‌زدایی روی آن‌ها، هویتشان تغییر کرده و به جرگه اهل هوا و گروه جادو- پزشکان یا جن- بادزدایان پیوسته‌اند.

شخص استحاله یافته با هویت جدیدش تا زمانی که از روح یا بادی که در درونش خانه کرده، فرمان ببرد و خواسته‌هایش را برآورده کند، از آزار و گزند روح یا باد درامان می‌ماند و از او محبت می‌بیند. زمانی که از فرمان روح سرباز زند، بحران جن‌زدگی دوباره باز

²⁰ permanent exorcism

²¹ transformational exorcism

می‌گردد و او را دچار لرزش و لقوه می‌کند. در این هنگام، برپایی مراسم دیگری برای احضار روح و جن‌زدایی از او لازم می‌آید. (18 : Crapanzano 1986).

در ایران، اگر بیمار جن‌زده به هنگام مراسم جن‌زدایی توان برآوردن نیازها و خواسته‌های باد را نداشته باشد، بابا یا ماما یک پارچه یا یک تار نخ و یا یک «کری» (خلخال) آهنی ارزان قیمت به گرو بر بازوی بیمار می‌بندد و تا زمانی که بیمار نیاز باد را برآورده نکرده است، کری را از بازویش باز نمی‌کند (ساعدی، ۱۳۵۵: ۵۶-۵۷) و به این‌گونه رشته پیوندی پوشیده و پنهانی میان بادزده و باد- جن نیز برقرار خواهد بود.

شایسته‌ها و ناشایسته‌ها

رعایت برخی مطهرات و محرمات برای هریک از اعضای کیش بادانگاری یا جسرگه اهل هوا بایسته است. پوشیدن لباس سفید و پاکیزه، شستشوی مرتب خود و عطرآگین کردن بدن از جمله شایسته‌ها، دست زدن به مرده انسان و حیوان، دست زدن به نجاسات و آلوده کردن خود، پوشیدن لباس کثیف و آلوده، آشامیدن باده، نزدیکی با نامحرم، دست زدن به کارهای ناروا و خلاف، آزار رساندن و بی‌حرمتی کردن به هم کیش و صحبت کردن در برخی از مجالس مانند مجلس زار، از شمار ناشایسته‌ها به شمار می‌روند (همان: ۴۹-۵۴).

کاربست مجموعه شایسته‌ها و ناشایسته‌ها توسط اعضای گروه بادزدگان یا اهل هوا رشته پیوند اجتماعی آن‌ها را استوار و بیش از پیش به یکدیگر نزدیک می‌کند و انجام این اعمال نماد و نشانی از اهمیت اعضای گروه است. به کار نبستن این مطهرات و محرمات نه تنها پیوند اعضای گروه را از هم می‌گسلد و بی‌اعتمادی و بی‌اعتقادی میان آن‌ها پدید می‌آورد، بلکه بنابر مقررات داخلی میان اهل هوا، متهمان از اعمال شایسته و ناشایسته خشم روح‌بادها را برمی‌انگیزانند و آن‌ها را به آزار رساندن و رنجاندن مرکب‌های خود وامیدارند، و به گفته ساعدی موجب می‌شوند که «رویشان حد بیفتسد». میزان حد و نوع حد، یعنی «حد گرم» (ضربه‌های محکم) و «حد سرد» (ضربه‌های آرام) و شمار ضربه‌ها را، بابا یا ماما‌های اهل هوا تعیین می‌کنند. حد را در مجلسی با شرکت جمعی از اهل هوا با ضربه زدن با خیزران برخلافکار جاری می‌کنند (برای آگاهی بیشتر از «اهل هوا»، نک: بلوکباشی (ب) ۱۳۸۰: ۴۷۸-۴۸۱؛ نیز نک: ساعدی، ۱۳۵۵).

نتیجه‌گیری

معتقدان به روح- باد همه نیروهای خیالی و وهمی نامریی در فضای زیست، از پری‌ها و دیوها گرفته تا ارواح نیک و بد را باد یا هوا می‌انگارند و معتقدند که فضای درون و بیرون زمین آکنده از این بادهاست. این روح- بادها یا جن- بادها بیشتر در جامعه‌ها و در میان دسته‌ای از

گروه‌های اجتماعی که پایین‌ترین لایهٔ اجتماعی جامعه را شکل می‌دهند، و فشار فقر و گرسنگی و محرومیت ذهن و روان آن‌ها را تخریب و پریشان کرده، عمل می‌کنند. عمل روح- بادها را بر اساس ملاک‌های مختلف طبقه‌بندی کرده‌اند. برخی ارزش اخلاقی روح- بادها را ملاک طبقه‌بندی قرار داده‌اند و گفته‌اند که هدف از احضار روح- باد در جامعه‌هایی که روح را بد و شریر می‌انگارند بیرون راندن و دفع روح تسخیر کننده به طور دائم از تن بیمار است و در جامعه‌هایی که روح را معنأ و اخلاقاً بی‌اثر و خنثی می‌انگارند تبدیل روح- باد پلید و خشن به روح- باد ملایم و مهربان در درون انسان است. بیماران گرفتار روح- باد را تعویذ و طلسم و پزشک و دارو نمی‌توانند درمان کنند. راه درمان این بیماران به دست جادو پزشکان یا درمانگران کیش باد انگاری یا به اصطلاح باباها و ماماهاست.

درمیان اهل هوا در جنوب ایران، هریادی جادو پزشک خاص خود را دارد که به نام آن باد خوانده می‌شود. مثل بابازار، مامازار، بابانویان و مامانویان. برخی از این جادو- درمان‌گران با چند باد مختلف سروکار دارند و می‌توانند آن‌ها را تسخیر و رام کنند.

در میان اهل هوا در ایران هربابا یا مامایی چند دستیار از جمع بادزدگان و یک یا چند خیزران (چوب‌دستی ساخته شده از گیاه خیزران) دارند. خیزران‌ها را معمولاً از مسقط به ایران می‌آورند و آن‌ها را حنا می‌بندند و تفره‌نشان می‌کنند. چند طبل بزرگ و کوچک یا دهل و گاهی چند ساز زهی و بادی محلی نیز از جمله اسباب کار آن‌هاست. خیزران و نوع آرایه بندی و شمار زیاد آن نماد قدرت و شوکت جادو پزشک به شمار می‌رود و مرتبهٔ اجتماعی او را نشان می‌دهد.

درمیان باباها و ماماها نوعی سلسله مراتب برقرار است که منزلت و مرتبت هریک براساس آن در جمع اهل هوا آشکار می‌گردد. مرتبه هربابا یا ماما به شمار خون‌های قربانی‌هایی که در مجالس جن‌زدایی خورده است و شمار خیزران‌هایی که در اختیار دارد، بستگی دارد. میزان بالای خون‌ها و خیزران‌ها درجهٔ قدرت جادویی و تجربه و توفیق بابا یا ماما را در تسخیر و رام کردن بادها، به خصوص بادهای شریر و خبیث و خطرناک، نشان می‌دهد.

درمان‌گران برای احضار و تسخیر باد یا روح حلول کرده در بیمار و فرونشاندن رفتارهای هیجان‌آمیز و نابه‌هنجار و اضطراب شدید بیمار مراسمی آئینی- نمایشی برپا می‌کنند. این مراسم معمولاً در شب و با شرکت مردان و زنان طریقت و کیش بادانگاری برگزار می‌شود. مراسم با انداختن سفره، عرضه خوراک، قربانی حیوان، مالیدن روغن بردن بیمار، کوبش طبل یا دهل، نواختن برخی سازهای بادی و زهی و حرکات و رقص‌های آئینی مخصوص همراه‌اند. با کوبیدن طبل و خواندن آواز و ورد و رقص‌های یکنواخت همراه با صداها و فریادهای هیجان‌انگیز و اعمال مختلف دیگر بیمار را بمباران حسی^{۲۲} می‌کنند و در او نوعی هیجان و

جذبۀ شدید و از خود وارهیدگی پدید می‌آورند. با تکرار این اعمال در چند شب که شمار شب‌ها بستگی به نوع روح-باد دارد، روح-باد را با وعده برآورده کردن خواست‌ها و نیازهایش و دادن هدایا به او رام و تسخیر و از مرکبش پیاده می‌کنند.

آزادشدگان از آزار باد، با روح-بادهای خود در می‌آمیزند و زندگی تازه‌ای را در جمع بادزدگان و با هویت اجتماعی جدید آغاز می‌کنند. آمیزش و همجواری بادزدگان با بادهای تسخیرکننده خود و اعتقادات مشترک آن‌ها به بادهای کیش بادانگاری یک همبستگی اجتماعی-آئینی در میان آن‌ها پدید می‌آورد و آن‌ها را به یکدیگر نزدیک و مستظهر به حمایت یکدیگر می‌کند. مادام که بادزدگان بادهای تسخیرکننده خود را خرسند و خشنود نگه دارند و به آن‌ها هدیه دهند و قواعد شایست و ناشایست‌های مقرر در کیش را رعایت کنند دچار جنون و رعشه و اضطراب و هراس نمی‌شوند و رفتارهای نابه‌هنجار و خلاف قاعده از آن‌ها سرنمی‌زند و زندگی آرام و بی‌تشویش و بی‌دغدغه‌ای می‌یابند. بادزدگان با هویت جدید و در طریقت و کیش بادانگاری یا جرگه اهل هوا قدرت فایق آمدن برناملازمات و سختی‌ها را در زندگی می‌یابند و تمایزی آشکار میان خود و افراد بیرون از کیش احساس می‌کنند. آن‌ها با دریافت جواز شرکت در مراسم احضار باد یا عمل کردن همچون یک جادو پزشک، خود را توانا به کارهای ناممکن می‌یابند و احساس کبر و غرور می‌کنند.

منابع

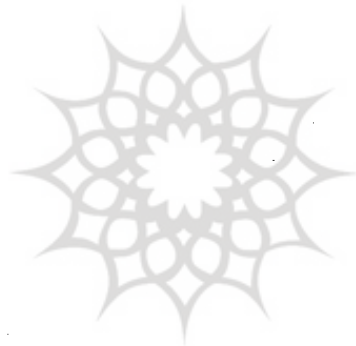
- بلوکباشی، علی (الف)، ۱۳۸۰، "ام صبیان"، دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ج. ۱۰، صص. ۲۲۰-۲۲۷.
- _____ (ب)، ۱۳۸۰، "اهل هوا"، دایره‌المعارف بزرگ اسلامی، ج. ۱۰، صص. ۴۷۸-۴۸۱.
- توکلی، محمد کاظم، ۱۳۶۱، مسلمانان مورو: تاریخ اجتماعی مسلمانان جنوب فیلیپین، تهران، امیرکبیر.
- رسولی، هاشم، بی‌تاریخ، حواشی بر اصول کافی کلینی، اصول کافی، تهران، انتشارات علمیه اسلامیة.
- ریاحی، علی، ۱۳۵۶، زار و باد و بلوچ، تهران، طهوری.
- ساعدی، غلامحسین، ۱۳۵۵، اهل هوا، تهران، امیرکبیر.

- Kief, Ari, (ed.), 1974, **Magic, Faith and Healing**, New York, The Free Press.
- Cherulli, Enrico, 1987, "Zar", in, **Encyclopedia of Islam** (1st edition), vol. VIII.

- Crapanzano, Vincent, 1986, "Spirit Possession", in, **The Encyclopedia of Religion**, vol. XIV.
- Firth, Raymond, 1967, **Tikopia Ritual and Belief**, London, George Allen & Uniwin Ltd.
- Lewis, M. I., 1975, **Ecstatic Religion**, England, Penguin Book.
- MacKenzie (a), Donald A., **Indian Myth and Legend**, London, Gersham Pub.
- _____(b), D. A., **Myths of Babylonia and Assyria**, London, Gresham Pub.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی